

Karjaubay SARTKOJAULY, Zapiski Kazahskogo Türkologa/ The Kazakh Turkologist's Totes/ Kazak Türkoloğun Notları. Almatı: "Arıs", Almatı, 2018, ISBN: 978-601-291-402-3, 475 sayfa.

Dr. Yerke ÖZER*

Filoloji Bilimleri Doktoru, Türkolog Profesör Karjaubay Sartkojauly, L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi "Avrasya" Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Türkoloji Bölümü Başkanındır. Türkoloji araştırmalarında çok önemli bir yere sahip olan Satrkojauly, 17 monografi, 250'yi aşkın makalenin yazarıdır. "Birleşik Türk Kağanlığı" (2002), "Orhun Mirası" (2003), "Orhun Anıtlarının Atlası" (2005), "Eski Türk Yazıtlarının Kökeni" (2007), "Eski Türk Edebi Yazı Örnekleri" (2011), "Orhun Mirası" (2012), "Eski Türk Yazıtlarının Kökeni" (2012), "Erken Ortaçağ Döneminin Yeraltı Mezarları (2013), "Moğolistan'da Küçük Eski Türk Yazıtları" (2016), "Taşta Kalan Atasözleri" (2017), "Taş Kitabın Gizemi" (2017) adlı eserleri bu monografilerden bazılarıdır.

"Kazak Türkoloğun Notları" adlı eser daha önce yayınlanmış olan Rusça, İngilizce ve Türkçe makalelerden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümü Rusça 19 makaleden oluşmaktadır. Bu bölümde Tengri inancı tarihi, eski Türk yazıtlarının bulunduğu anıtlar, metinlerin deşifresi, Ortaçağda Moğol kabileleri, Türk Kağanlığının etnik meseleleri, Türk halklarının müzik aletleri, Eski Türk ve Moğol şiir yapısı gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde İngilizce 7 yazı yer almıştır. Eski Türk yazı dili, Eski Türklerde anıt mezar, maddi miras, dombra, eski Türk yazıtı gibi konular yer almıştır. Üçüncü bölüm ise Türkçe kaleme alınmış 9 yazıdan oluşmaktadır. Tarihi yazıtlar, eski Türk müzik aletleri, geleneksel giysi, anıt mezarlar gibi konular ele alınmıştır. Moğolistan'da doğan ve 1975-1999 yılları arasında Moğolistan Bilimler Akademisinde çalışan Sartkojauly, daha sonra Moğolistan Bilimler Akademisi Kazak Türkoloji Bölümü Başkanı olmuştur. Aynı zamanda Moğol Parlamentosunun bir üyesi sıfatıyla Moğolistan, Altay ve Rusya'nın Baykal bölgesinde yürüttüğü saha araştırmalarında daha önce bilinen ve bilinmeyen eski Türk runik yazıtlarını incelemiştir. Bu anıtlardaki yazıtların estampajlarını çıkarttırarak ayrıntılı bir şekilde deşifre etmiştir.

Bu kitapta ağırlıklı olarak eski Türk metinlerine ait deşifrelerin farklı varyantlarını içeren makaleler yer almaktadır. "**Hoyt-Tamir Metinleri (Kuzey Tamir)**" (s.152-173) adlı makalesinde yazar Orta Moğolistan'da Tamir nehrinin sağ kıyısında bulunan Tayha kayasında yer alan Türk runik harflerinin yanı sıra Çin, Uygur, Arap ve Hitay harfleri ile de yazılmış onlarca metnin bulunduğunu ifade etmektedir. Erken Ortaçağ döneminde yol belirtmeleri için kullanılan bu kayalardaki yazılar ilk kez 1893 yılında D.A. Klements tarafından keşfedilmiş, iki yıl sonra da V.V. Radlof bu metinleri kullanarak 1895 yılında "Moğolistan Tarihi Eserleri Atlası" adlı eserinde yayınlamıştır. K. Sartkojauly 1976-1988 yılları arasında bu bölgeyi 12 kez ziyaret etmiş ve yapılan çalışmalar sonucunda Tayhar kayasında yer alan 22 Eski Türk yazısına ulaşmıştır. Bu makalede eski Türk Runik yazıtlarının daha önce deşifre edilen örnekleri verilerek yeni örnekler ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. "**Süüdzii Yazıtları**" (s.174-189) adlı makalenin konusu olan Süüdzii Yazıtları ilk kez 1909 yılında Finli Moğolbilimci, Türkolog, Altaybilimci Gustav John Ramstedt tarafından keşfedilmiş, fotoğraflanmış ve çevrilmiştir. Sartkojauly, bu ya-

* Ankara/Türkiye, yerkeozer@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 0895 6221

zıtların daha önce yapılmış deşifre örneklerini vererek mevcut hataları ve eksiklikleri belirtmiştir. **“Eski Uygur Harfli Metin”** (s.190-205) adlı makalede sözü edilen eski Uygur anıtı Batı Moğolistan’da 1955 yılında Moğol arkeolog Ts. Dorjisure tarafından keşfedilmiştir. Sartkojauly anıtın deşifre metinlerini analiz ederek metnin tarihini ortaya çıkarmıştır. Bu metinlerde Bogaz-Tegin’in hayatı, başında bulunduğu ordunun başarıları, eski Türklerin askeri taktikleri ve Bogaz-Tegin’in 30 yaşındaki ölümü hakkında bilgi verilmiştir. **“Karı Çora Prensinin Epitafyası”** (s.206-215) makalesinde yazar Uygur Kağanlığı Prensi olan Kara Çora anısına dikilen bu anıtta yer alan kelimelerin çeşitli anlamlarını vererek günümüz Kazak dilindeki “Karı” (Qary) sözcüğü ile karşılaştırmıştır. Karşılaştırması anlam incelemesi sonucunda “Karı” unvanının güçlü önderlere verildiği sonucuna ulaşmıştır. **“Altay’da Bulunan Eski Yazıt”** (s.228-238) adlı makalede 1994-1997 yılları arasında Moğolistan, ABD ve Rusya’nın birlikte yürüttüğü “Kadim Altay” projesi kapsamında bulunan yazıtlar ile 2008 yılında incelenen beş satırlık metnin transkripsiyonu ve çevirisi verilmiştir. Eski Türk yazı dilinin kökenine değindiği **“Altay Shivet-Khaikhan Yazıtı”** (s.237-246) adlı makalede 2004 yılında bulunan eski Türk anıtlarının araştırılması sonuçlarına yer verir. Yazar, Jetıbayuly Jumaş il birlikte Shivet-Khaikhan Dağında keşfedilen eski anıtın özelliklerini ve yazıların analizini yapar. Sartkojauly, deşifre ettiği harfleri Avrasya Göçebelerinin arkeolojik tamgaları ile karşılaştırarak kadim göçebe halklarının yazı kültürünün çok eski köklere sahip olduğunu bir kez daha gösterir. **“İhe-Ashat Yazıtları”** (s.247) adlı makalede yazar, ilk kez 1891 yılında Orta Moğolistan’da keşfedilen anıtın araştırıldığı tarih ile yapılan yanlış transkripsiyon ve çevirilere yer vermiştir.

Rusça yayınlanan bu makalelerin bir kısmı Türkçe çevirisi ile kitabın “Türkçe Yayınlar” bölümünde yer almaktadır.

K. Sartkojauly **“Kadim Türk Tengri İnancının Günümüzdeki Dünya Dinlerine Etkisinin Felsefi Analizi”** (s.9-24) başlıklı makalesinde Kadim Türk inancı üzerine yapılan çalışmaları ele alır. Kadim Türk inancının tabiata bakış açısını, göçebe halklarda Tengricilik inancının gelişimini, Tengricilik teriminin oluşumunu, yazılı kaynaklarda Tengricilik inancı ile ilgili metinleri, günümüz dini akımlarda Baksı ve Şamanizm’in rolüne yönelik hipotezlerini öne sürer. Yazar şu sonuçlara ulaşır: Rusça “Tanrı” anlamına gelen “Bog” kelimesinin kökeni Kadim Türk “Böğü” inancına dayanır. Dinlerin rönesansı döneminde Şamanizm Budizm’e yönelmişken Tengriciliğin İslam’a yönelişini öne sürer. **“Türk Kağanlığının Başkenti Orda-Balık”** (s.24-30) başlıklı makalesinde Orhun yazıtlarında yer alan metinlerde Göktürklerin hükümdarlığı döneminde günümüz Moğolistan sınırlarında yer alan beş şehirden söz edilmektedir. Orda-Balık, Togul Balık, Mağı Korgan, Ötüken-Balık, Ezgenti-Kadaz. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Türk Kağanlığının başkentinin Orda-Balık olduğunu görülmektedir. Yazar araştırmasında Orda-Balık’da yapılan kazı çalışmalarında elde edilen arkeolojik bulgulara yer verir. **“Erken Ortaçağda Kadim Türk Mozolesi”** (s.30-42) makalesinde L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi ile Moğolistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü ile ortaklaşa 2011 yılında Orta Moğolistan’da Mayhan Uul’da yapılan arkeolojik kazıların neticesi verilmektedir. Bu bölgenin Batı’dan ve Doğu’dan çeşitli halkların istilasına uğradığı görülmektedir. II. ve VII. yüzyılda Kuzey, Güney, Doğu ve Batı’dan gelen halkların iç içe geçtiği, kültürlerin ve geleneklerin harmanlandığı, bölge insanının antropolojik olarak değiştiği bir bölge olmuştur. Bunun sonucu olarak da göçebe ve yerleşik halkların yeni dünya görüşü ortaya çıkmıştır.

K. Sartkojauly'nın da aralarında bulunduğu arkeologlar tarafından yürütülen arkeolojik kazıda Moğolistan'ın Ulan-Bator şehrinin batısında bulunan tepenin kubbeli bir mozole olduğu ortaya çıkmıştır. Bu önemli keşif İ. L. Kızlasov'ın **“Mayhan-Uul Mezarı Tartışmasının Başlangıcı”** (s.42-59) başlıklı değerlendirme yazısında ele alınmıştır. Bu keşif sayesinde gömme gelenekleri hakkında yeni verilere ulaşılmıştır.

“Üçüncü Türk Kağanlığının Etnik Meseleleri” adlı makalesinde yazar bilim dünyasında tartışılan Dokuz Oğuz ve Uygur meselesini ele alır. Moğol steplerinde ortaya çıkan Uygur Kağanlığının Türk kökenli olduğunu, Türkçe konuştuklarını belirtir ve bu kağanlığın erken ortaçağda Üçüncü Türk Kağanlığı olduğu sonucuna varır.

“Türk Kağanlığı Döneminde Moğol Kabileleri” (s.87-100) adlı makalesinde yazar VI. yüzyıl Türk ve Uygur Kağanlıkları döneminden itibaren Moğol kabilelerinin yaşadığı bölge, gündelik yaşam, kültür ve etnik kökeni meselesi hakkında bilgi edinmek için Türk ve Uygur runik yazılarında yer alan metinlerin, yanı sıra eski Çin elyazmalarının da incelenmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca kuşaktan kuşağa aktarılan anlatıların karşılaştırılması, masal ve mitolojiden arındırılarak Moğol halkları hakkında bilgi edinilebileceğini ifade eder. **“Altay'da Bulunan Ata Dombra”** (s.114-152) adlı makalede 2008'de Batı Moğolistan'da bulunan Jargalant-Hayrhan Dağında bulunan Nuhen_Had mağarasında eski dombra bulunmuştur. Moğol arkeologları tarafından yapılan ilk çalışmadan sonra 2010 yılında sunulan **“Orta Çağdan Günümüze Ulaşan Dombra”** başlıklı bildiri bu müzik aletinin bulunduğu mağarada diğer arkeolojik bulguların, dombra üzerindeki runik yazının transkripsiyonu, çevirisi ve açıklaması yer almaktadır. Ayrıca domburanın tarihi, efsanesi ve Türk kültüründeki yeri hakkında da detaylı bilgi verilmiştir.

Bu eserde eski Türk anıtlarında bulunan metinlerin kopyası, transkripsiyonu ve çevirileri tablolar şeklinde yer almıştır. Yazarın görüşüne göre bu metinlerin fonolojik analizi bu yazı dilinin Türk dillerinin Kıpçak grubuna ait olduğunu göstermektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalara ait görsel materyaller ise kitap içerisinde verilmiştir. Türk halklarının dil, tarih, etnografya, felsefe, arkeoloji ve gelenek-görenek araştırmalarını konu alan makalelerden oluşan bu eser türkoloji, arkeoloji, tarih ve Ortaçağ Türk kültürü ile ilgilenen okuyucu kitlesine hitap etmektedir.

Kitabın birinci bölümü **“Türk Kozmoloji ve Mitolojisinde Ağaç ve Ağaç Unsuru”** adını taşır. Ağaçlar, kozmik ve ruhsal varlıklardır; canlı kabul edilir. Hayat sunması ve hayatı sembolize etmesiyle dişil ve eril özellik gösterir. Birinci Bölümün ilk alt başlığı **“Ağaç Unsuru ile Bağlantılı Gök Direkleri”** olarak aktarılır. Bu bölümün ikinci alt başlığı ise **“Ağaç Unsuru ile Bağlantılı Bir Söylence; Hıdırellez, Hızır ve Yeşil George”** olarak verilir. Bu bölümde ağaç kültürü, Hz. Hızır ve Yeşil George ilgisi ritüellerle yorumlanmıştır.

İkinci bölüm **“Türk Kozmoloji ve Mitolojisinde Ateş ve Ateş Unsuru”** ismini taşır. Ateş unsuru da diğer elementlerdeki gökten düşme kutsallığıyla arındırıcı ve temizleyicidir. Yazar, burada ateşin kutsallığı ve güneş sembolündeki merkezi konumuyla aile-ocak bağlantısını yorumlamıştır. Ateş, insanı ruha dönüştüren bir elementtir ve ritüellerde ateş dumanla birlikte kötü ruhların kovulmasını sağlaması yönüyle kullanılır.

Üçüncü bölüm **“Türk Kozmoloji ve Mitolojisinde Su ve Su Unsuru”** başlığına ayrılır. Su, yaşamın ilk elementidir; evren, kaos ve sudan yaratılmıştır. Su, mitolojide hayat sunan ve aynı zamanda hayatı yok eden bir elementtir. Hayat suyu yaratılış destanlarının kaynağıdır. Hayat suyu ve hayat ağacı özdeşleşerek birlikte kullanılan elementler olarak belirtilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü “Türk Kozmoloji ve Mitolojisinde Maden-Metal ve Maden-Metal Unsuru” başlığıyla sunulur. Metal-maden Türk kültüründe göçebe hayat öncesi ve yerleşik hayatla birlikte önemli bir elementtir ve mitolojik söylencelere konu olmuştur. Maden ve metal toprak ile ilişkili olarak eril ve dişil biçiminde sınıflandırılır. Diğer elementler gibi göksel kaynaklı ve kutsaldır. Türk kültüründe altın, gümüş ve yeşim madenleri kadınla demir ve çelik erkek ile ilişkilendirilir. Demir ve demircilik ata mesleği olarak anlatı ve ritüellere yansır.

Kitabın beşinci bölümü “Türk Kozmoloji ve Mitolojisinde Toprak ve Toprak Unsuru” başlığıyla işlenir. Burada toprak anaerik rolle kadın ve anadır. Beşinci bölümün ilk alt başlığı “Toprak Unsuru ile Bağlantılı Kutlu Dağlar” ismini taşır. İkinci alt başlık “Toprak Unsuru ile Bağlantılı Kutlu Mağaralar” ismini taşır. Tanrıça arketipinin sembolü olan dağlar/mağaralar doğum ve döllenme özelliğiyle dişil olarak görülür. Üçüncü alt başlık “Toprak Unsuru ile Bağlantılı Oboo’lar” ismini taşır. Oboolar yer ile yükseğe doğru bağlantı kurma amacıyla üst üste koyulan taşlarla göğe ulaşma arzusunu ifade eder. Dördüncü alt başlıkta “Toprak Unsuru ile Bağlantılı Bengütaşlar ve Balballar” işlenir. Yazar balbalların Türk kültürüne özgü bir tasarımı olduğunu belirtmiş ve atalar kültü inanışının yansıması olarak köken miti olduğunu vurgulamıştır.

Kitap beş elementin açıklandığı beş ana bölümün ardından bu bölümlerden bağımsız başlıklarla verilen yazılarla devam eder. Beş bölümün dışındaki araştırma konuları yine eserin merkezinde yer alan Türk tefekkür hayatının beş elementten beslenen kültürel kodlarını içeren astrolojik, kozmolojik ve mitolojik değerlendirmelerdir. Burada sunulan yazılar, elementlerin konuyla bağlam teşkil eden Türk kültür kodlarını içeren yazılardır. Yazıların ilki “Türklerde Kurban Mitolojisi” başlığıyla sunulmuştur. Kurban bölümünde kurbanın yapılma amacı ve ne şekillerde mitolojiye yansıdığı hakkında bilgi verilmiştir. “Mehmetçiğin Mitolojisi” başlıklı içerikte Türk toplumunun ayırıcı bir özelliği olan Mehmetçik ve askerlik bağlamı ele alınmıştır. Türk toplumunun askeri teşkilatı ve işleyişi mitolojik kökenleriyle aktarılmıştır. Türk toplumunun savaş ve savaşçılık ruhunu bir sanat haline dönüştürmesi ele alınmıştır. Demir ve bu madenden savaş aletleri yapma Türk toplumunun ata mesleğidir. Ordu kavramı ve onluk sistem Türk kültürüyle şekillenir. Askeri terimlerin geçmişten günümüze dönüşümü verilir. “Tılsımlı Kemikler, Kehanet ve Şamanizm” başlığıyla şamanların oyuncu, şifacı ve ozan kimlikleri ile Tanrısal boyuttan gelen enerjiyi yansıtma/kullanmaları ele alınır. Türk kültüründeki fal geleneğinden bahsedilir. Tılsımlar ve kehanet Türklerin ilk inanış sistemleri olan Şamanizm, Maniheizm ve Budizm inançlarıyla bütünleşir. “Modern Bir Söylence Ufo Mitleri” başlığında insanın kendi ve çevresiyle ilgili öğrenme arzusuna doğan mitsel öykülerin modern hali olan ufo mitleri ele alınmıştır. Ufo mitleri yaratılışı merak eden insanın bu dünyanın dışındaki yaşama dair oluşturduğu mitlerdir. Yazar, burada mitlerin değişim ve dönüşümünden bahseder. “Kara Koncolos” başlığında kötücül ruhların ve soğukların yaşandığı bir takvim süreci olan Kara Koncolos ile ilgili mit ve söylenceler aktarılmıştır. Kitabın son kısmı “Çarşamba Cadısı” başlığıyla verilir. Bu başlıkta Çarşamba günüyle ilgili inanış ve ritüeller sunulmuştur. Eser “Genel Kaynakça” ile bitirilir.

Nuray Bilgili tarafından kaleme alınan ‘Türklerde 5 Element’ adlı çalışma kültürel hafızaya kodlanan konuyla bütünleşmiş görsellerin seçimi, akıcı dili ve yorumlarıyla güçlü bir eserdir. Türk toplumlarının ortak kodlarını da ortaya koyması bağlamıyla okunması gereken bir eserdir. Nuray Bilgili karşılaştırmalı bir şekilde dünya mitolojisi ve Türk mitolojisi alanındaki bilgileriyle konuya farklı bir pencereden bakmıştır. Her yazarın konuya bakışı ve yorumlayışı açısından bu eserin de alan çalışmalarına zenginlik ve farklılık katacağı okumalarla anlaşılacaktır. Bu eser mitoloji, edebiyat ve halk kültürü/bilimi alanlarında çalışma yapan/yapmak isteyen araştırmacıların ve konuya ilgi duyanların mutlaka görmesi gereken bir eserdir.